

TARİXİ - FƏLSƏFİ YÜK və MÜHÜM İDEYA DAŞIYAN OBRAZ

(yaxud azadlığın və cəsarətin simvolu – Bozqurd)

İmran VERDİYEV,

Oğuz rayonundakı Yaqublu kənd T.Babayev adına tam orta məktəbin müəllimi, Əməkdar müəllim

Məqalədə yetişməkdə olan nəslin istiqlal təfəkkürünün və milli-mənlik şüurunun formalaşmasındakı rolu nəzərə alınaraq bədii nümunələrdə yaradılmış, haqqında söhbət açılan və adı çəkilən Bozqurd obrazının mənə dəyəri və tarixi-fəlsəfi yükü araşdırılır. Təhsil müəssisələrində onun haqqında tarixi-mədəni kontekstdə və türk etnik-mədəni sistemi çərçivəsində geniş informasiya verilməsinin vacibliyinə toxunulur.

Bədii əsərlərdə mifoloji mətnlərdən götürülmüş obrazlarla tez – tez rastlaşırıq. Bəzi bədii nümunələrdə onlar incəlikləri ilə təsvir edilir, bəzilərinə bu obrazların iştirakı ilə baş vermiş hadisələr barədə danışılır, bəzilərinə isə sadəcə həmin obrazların adları çəkilir. Əlbəttə, bədii əsərlərə gətirilən mifoloji obrazlar və ya onlarla bağlı söz (ad) və ifadələr müəyyən məqsəd daşıyır və əsərdəki əsas fikirlərin çatdırılması baxımından əhəmiyyətlidir, ideyanın qavranılmasında mühüm rol oynayır.

Tədris edilən və sinifdən xaric oxu kimi məsləhət görülən bədii əsərlərdə təsadüf edilən çoxsaylı belə obrazlardan biri də tarixi-fəlsəfi, o cümlədən, ideya yükünü hələ də ünvanlara çatdırmaqda davam edən “qurd” və ya “bozqurd” obrazıdır. Bozqurd türk mifoloji sisteminə əsas obrazlardan biridir. Türkün on min illik mifik yaradıcılığında, dastan və əfsanələrində, adət və ənənələrində, bir

sözlə, həyatının bütün məqamlarında önəmli yer tutan bozqurd onun ədəbiyyatından, özəlliklə poeziyasından da yan keçməyib. Bozqurd ünvanlı poeziyada bozqurd qutsal varlıq olaraq təqdim edilir, nicat yeri kimi bozqurda (əslində bozqurdluq ruhuna) müraciət olunur. Bununla bağlı ümumtürk, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatından istənilən qədər örnək göstərmək mümkündür [1].

Təcrübə göstərir ki, təhsil alanlar müxtəlif əski türk dastan, əfsanə, nağıl, atalar sözü və məsəllərdə, həmçinin yazılı ədəbiyyat nümunələrində (xüsusən poeziya nümunələrində) “qurd” sözünün, o cümlədən “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının müxtəlif boylarında rastlaşdıqları “qurd üzü mübarəkdir, qurd ilə xəbərləşim”, “qara başım qurban olsun, qurdum, sana”, “issiz yerin qurdu kibi ulaşdılar”, “əzvay qurd ənügi erkəgində bir köküm var”, “yeni bayırın qurduna bənzər igidlərim”; N.Gəncəvinin “İsgən-

dərnəmə” poeməsindən *“Gəldi qurd ağzından sübhün nəfəsi, Keşikçi itin kəsildi səsi”* beytindəki *“qurd ağzı”*; *“Koroğlu ilə Bolu bəy”* qolunun tədrisi zamanı *“yeyib qurdlarınla ulaşım, dağlar”*, Koroğlu qoşmalarındakı *“gərək budur qurddan olan qurd olsun”*, *“... adım qurd oldu, qurd oldu”* deyimləri; atalar sözlərində təsadüf etdiyimiz *“Qurd görəndə salavat çevir”*, *“Qarşına qurd çıxsa, əlinə pay gələr”*; müasirlərimizin şeirlərindəki *qurdbaşlı bayrağın balası bayraq*” (B.Vahabzadə: *“Bayraq”*), *“dur, özünü bozqurd eylə”* (M.Araz: *“Ayağa dur, Azərbaycan”*), *“Bozqurd sən sən, bozqurd mənəm, Bu qurd kimi düşmə-nimi bir gün yenəm”* (X.Rza: *“Bozqurd”*), *“Namazını qurd üzünə, Yarpaq üstə qılan gəlsin.”*, *“Yuxumda bir ağız qurd ular keçər”* (R.Behrudi: *“Vida türküsi”* və *“Boz qurd”*), *“Mən bir acı yalqızaq, Qurd ulayır içimdə”* (M.Yaqub: *“Tənhalığın üsyanı”*), *“Qorqudun, boz qurdun, türk ulun olum”* (F.Böyükkişi: *“Mən də sən kimi təkəm, tənhayam...”*) və s. kimi ifadə və cümlələrdəki *“qurd”* sözü ilə bağlı mənaları başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Çox zaman *“qurd”* sözünü ya mənfi mənada başa düşür, ya da ən yaxşı halda *“qurdun türkün xilaskarı olduğunu”* söyləməklə kifayətlənirlər. Oradakı tarixi-fəlsəfi yükü, qurda əski insan tərəfindən aid edilən geniş anlam-ları, bu anlamların qədim dünyanı dərk və hiss etməsi (geniş mənada yox) ilə az-çox dərəcədə bağlılığını başa düşməzlər. Şübhəsiz ki, məhdud informasiya obrazlarda ifadə edilən fikrin, bütövlükdə isə əsərlərin ideyasının başa düşülməsinə kifayət etmir. Çünki *“bədi əsərlər bütöv, tam bir mexanizmə,*

orqanizmə bənzəyir. Mexanizmin hər hansı hissəsi sıradan çıxdıqda o, işə düşməyi kimi, bədi əsərin başlıca ideyası ilə bağlı sözün mənası da təhlil zamanı təhsil alana (həmçinin oxucuya) aydın olmadıqda əsərin məzmunu lazımı şəkildə mənimsənilmir, sənətkarın çatdırmaq istədiyi əsas fikir - əsərin ideyası anlaşılmır...” (Ş.Mikayılov). Ona görə də dərslərdə kurikulum üzrə öyrədilən və sinifdən xaric oxu üçün tövsiyə edilən əsərlərin mütaliəsi zamanı *“müəyyən ideya daşıyıcısı”* olan mifoloji obrazlar barədə dolğun məlumatlar verilməli, onların fəlsəfi tutumu, məna dəyəri və ideya yükü açıqlanmalıdır. Həmin obrazların xarakterindəki mühüm cəhətlərin aydınlaşdırılması, davranış və əməllərinə qiymət verilməsi əsərin ideyasını müəyyənləşdirməyə kömək edir. *“Arxaik strukturlu mifoloji obrazların funksionallığının düzgün qavranılması üçün onların təbii tarixi-mədəni kontekstə çıxarılması və türk etnik-mədəni sistemi çərçivəsində araşdırılması zəruridir. Böyük bir arealda türk mifoloji varlıqlarının hədsiz çoxluğu ilə yanaşı, onların müəyyən qismi haqda ətraflı məlumatın olmaması, üstəlik zəngin məna potensialından məhrum bu obrazlarla bağlı bilgilərin ayrı-ayrı türk xalqları arasında davamlı dəyişməsi nəzərə alınmaqla, türk mifşünaslığına dair araşdırmaların mövcud təcrübəsinin”* [2] verdiyi imkanlardan da istifadə edilməklə bozqurd barədə təhsil alanlara tam və ətraflı məlumat verilməlidir.

Bu zaman unutmaq lazım deyil ki, mifoloji personajlarla ədəbi əsərlərdəki personajlar arasında fərqlər mövcuddur. Mif janr hadisəsi olmadığı kimi, mifoloji mətn də ədəbi mətn deyil.

Mifoloji personaj insanın təbiətlə iç-içə olduğu düşüncəsinə söykənən, ətraf aləmdəki hadisə və nəsnelərini antropomorflaşdıran mifoloji təfəkkürün məhsuludur. Bütün yaşayışı simvolikaya büründüyü üçün qədim insan simvollarla düşünüb, onu əhatə edən aləmi simvollar yığımı kimi də qavrayıb qəbul etmişdir. K.Q.Yunqun təbirincə desək, qədim mifik təfəkkürün ilkin obrazları məhz sadə simvollar vasitəsi ilə ötürülərək dövrümüzə gəlib çatmışdır. Mifoloji obrazlar da müəyyən mənada özlüyündə simvollarıdır. Araşdırmalar göstərir ki, əski çağ düşüncəsindən ötrü dünyanı dərkən başlıca vasitəsi gerçəkdən mifoloji obrazlar (reallıq kimi təsəvvür edilir) olmuşdur [2.38]. Mifoloji mətnlərdə anlaşılan nə varsa, *«gerçəkdə baş verən bir presedent»*, yaşanmış bir gerçəklik kimi qavranılır. Onu metaforanın ön planda olduğu ədəbi mətndən fərqləndirən başlıca xüsusiyyət də bundan ibarətdir. Yəni dünyanı dərk və ifadə baxımından onlar arasında ciddi fərqlər var. Ədəbi əsər metaforasız, məcazi anlam olmadan keçinə bilmir. Mifoloji mətn içərisində isə gerçəkliyi məcazi anlama tərzinə yer yoxdur [2.38].

Bu gün dünyada qurdla bağlı külli miqdarda yer adı, heykəl, adət-ənənələr, mərasimlər vardır. Amerikada yaşayan Mayya tayfaları bu gün də qurda sitayiş edirlər, Romanın simvolu kimi qurd qəbul edilir, Cənubi Amerika hinduları qurdu döyüşə aparan sərkərdə kimi qəbul edirlər, Avrasiyada qurd daha çox yol göstərən kimi xarakterizə edilirsə, Qərbi Avropada ona daha çox ilkin başlanğıc kimi münasibət bəsləyirlər. Qurdlarla bağlı Hans Bidermanın məş-

hur *“Simvollar ensiklopediyası”*nda da xeyli maraqlı məlumatlar var. Məsələn, Qədim misirlilər qurdbaşlı tanrılara müharibə tanrısı kimi sitayiş edirdilər. Slavyan mifologiyasında isə qurda şərin elçisi kimi yanaşılır. Yazdıqlarımızı ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, bütün hallarda qurd bəşəriyyətin əzəl çağlarından insanların düşüncəsində, arzu və niyyətlərində özünə möhkəm yer eləyib [3].

Tarix sübut edir ki, qurda ən çox önəm verən türklər olub. Onlar qurd (bozqurd) kultuna xüsusi bir ehtiramla bağlıdılar. Təsadüfi deyil ki, türklərdə bozqurd həmişə müqəddəs tutulmuşdur. Bəzi türk xalqları bozqurdu hörmətlə tanrı oğlu adlandırırdılar. Altay dağlarında, qədim hun məskənlərində çoxlu qurd tanrı heykəlləri, dişlərini qıcirtmiş və quyruğunu belinə qaldırmış zolaqlı qurd təsvirləri vardır. Qədim türk əfsanə və dastanlarında çoxlu qurd personajlarının və onlara xüsusi ehtiramın olduğunu görürük. Göytürklərin göy bayraqlarında qurd başı rəsmi vardı. Qədim türklərin dini inanışlarından danışan Çin qaynaqlarında Ötügen (kultdur) qurdbaşlı varlıq olaraq xatırlanırdı. Ə.Firdovsi *“Şahnamə”* əsərində türklərin yaşadığı yerləri *“keşvare qorqsar”* (*“qurdlar məskəni”*) adlandırır.

Xalq inanclarında qurd dişinin cibdə daşınmasının nəzərdən qoruyacağına inanılırdı. Yuxuda və ya gəzərkən qurd görmək xeyirə yozulardı. Hamilə qadının nəzərdən qorunması üçün yastığının altına qurd dişi və ya dərisi qoyular, yeni doğulan oğlan uşağının beşiyinin dörd tərəfinə qurd şəkli çəkilirdi. Qurdu parçaladığı qoyun murdar sayılmazdı.

Südü kəsilmiş anaların yenidən südünün gəlməsi üçün qurd əli dualarla qadının döşlərində gəzdirilər, bədəninin bir yerində ağrısı olan və ya boğazı gələn uşaqların ağrıyan bölgələrinə "qayıt, qayıt" deyilərək yenə qurd əli sürtülərdi. Bizcə, bu örnəklər qurdun əski türk düşüncə və inancında hansı anlam daşdığını bəlli etmək üçün kifayətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu inancın bir qismi indi də yaşamaqdadır. Qurd adı ilə bağlı çoxsaylı toponimlərin mövcudluğu, yuxarıda göstərilən inanclarla yanaşı, qurdu söymək və ona qarşımağın günah sayılması, "qurd üzünün mübarək" hesab edilməsi, şanslı gətirən adama "qurdu uladı" və ac adama "qurd kimi acımış" deyilməsi, qorxmaz, cəsur, dözümlü və təcrübəli insanlar barədə söylənilən "qurdlarla dolaşır", "qurd ürəyi yeyib", "qurd kimi öz qanını yalayır", "qurdla qiyamətə qalacaq", "qoca qurd" kimi ifadələr, qurdla bağlı andlar ("Bozqurdun ruhuna and olsun", "And olsun bozqurdun mübarək üzünə" və s.), atalar sözləri ("Qurdun adı, yesə də, qurddur, yeməsə də", "Qurdun səbəbinə quş da yeyər", "Qurdun nə qədər əhəlləşdirsən, gözü yenə meşəyə baxacaq." və s.), məsəllər ("Kor qurdun qismətini verən Allah mənim də qismətimi verər", "Qurd getdi yazıya, meydan qaldı tazıya", "Süfrəmizin qurd payı" və s.), nağıllar ("Kor qurdun qisməti" və s.), oyunlar ("Yoldaş, məni qurd apardı" və s.), adətlər ("Qurd ağzı bağlamaq", "Qurd ayağı gətirmək" və s.) və s. qurd barədə əski inancların uzantısı olub, hələ də türkün düşüncəsində boz qurdun öz qutsallığını, Tanrı qatında özəl məqama sahib olduğunu və bu yöndə çağdaş

türkün əski türklə düşüncə ortağı olduğunu bildirir. Deməli, bozqurd ideya daşıyıcısı kimi hələ də yaşayır.

Türk inanışlarına görə bozqurdun rolu (funksiyası) üç şəkildədir; ata (əcdad), rəhbər (yol göstərən, hami) və qurtarıcı (xilaskar) [4].

Qədim türklər özlərini təbiətdən ayırmadığı, ətraf mühiti anlayıb dərk etdiyi mifoloji zamanda - ilkin zamanda - əcdadlarının zamanında yaranışlarında, soylarında qurdla qohumluq bağları olduğunu iddia edər, nəsilərinin bu müqəddəs varlıqdan törədiyinə inanardılar. Təsadüfi deyil ki, mifoloji zamanda yaratdıqları çox əski dastanların bəzilərində ana (məsələn: "Bozqurd" və "Asena" dastanlarında), bəzilərinə ata (məsələn: "Törəyiş", "Doqquz Oğuz – On Uyğur" dastanlarında) olaraq görülən bozqurd türk nəslinin yoxolma təhlükəsi yarananda ortaya çıxır və nəslin davam etməsini saxlayır. Bir hun əfsanəsində doqquz oğuzların törəməsini qurd – insan cütləşməsi davam etdirir. Çou-shu adlı Çin xanədan xronikasında törəyiş əfsanəsi ilə ilgili xəbər, Ərgənəkon dastanı və çox qədim bir türk əfsanəsində dişi qurdun tək qalmış uşağı himayə etməsi, VI əsrə aid bir daş qəbirdə, Kül Tikin kitabələrinin birində qurddan süd əmən uşaq təsviri, 1957-ci ildə (sonuncu fakt) Türkmənistan ərazisində insan övladının qurdlar tərəfindən bəslənməsi hadisəsinin baş verməsi və digər mənbələr də deyilənlərə inam oyadır.

Türklər boz qurdu həm də bir hami, rəhbər kimi qəbul edirlər. Mifoloji materiallarda, o cümlədən qədim türk dastanlarında görürük ki, millətin həyatının həlledici anında bozqurd on-

lara yol göstərir, rəhbərlik edir. Məsələn, "Ərgənəkon" dastanında və "Kut dağı" əfsanəsində bozqurdun rəhbər rolunu aydın görmək mümkündür. "Oğuz Xaqan dastanı"nda Oğuz Xaqana göydən enən işığın içərisindən çıxan göy qurd yol göstərir.

Materialar bozqurdun həm də qurtarıcı olduğunu deyir. Türk zor duruma düşəndə bozqurd ortaya çıxaraq onu qurtarır. "Köç", "Manas", "Ərgənəkon" dastanlarında bozqurd qurtarıcıdır. İndiyədək mövcud olan bir tatar əfsanəsində görürük ki, meşədə azaraq düşmənlərin mühasirəsində qalan köçəri qəbiləni bir qurd mühasirədən çıxarır, məhv olmasına imkan vermir.

Bozqurdun əcdadlıq funksiyası əsasən Göy Türk xaqanlığında tanınmışdır. Oğuzlarda onun əsas funksiyaları yol göstərən və xilaskardır [5].

Gerçəklik budur ki, heç zaman bütə tapınmayan türk bozqurdu simgə olaraq seçib. Bozqurdun simgə olduğu sürəcdə türk yenilməz oldu. Məhz bunu çox yaxşı bilən türk düşmənləri bozqurdu, əslində bozqurd ruhunu türkdən almağa çalışdılar. Bunlar sadəcə düşüncə və gəlişi gözəl sözlər deyil, gerçək tarixi faktlara dayanan məntiqi sonuclardı. SSRİ-nin yarandığı ilk illərdə türkün və türklüyün düşməni olan Lenin türkiyəli araşdırmaçı yazar İlhan Bardakçıya belə demişdi: "Türkiyədə kommünizmi yerləşdirmək üçün öncə onlara dinlərini, milliyətlərini unutturmaq və qafalarına yerləşmiş olan bozqurd əfsanəsini söküp atmaq lazımdır" [6].

Bəs nə üçün türklər digər yırtıcıları deyil, məhz qurdu əcdad, rəhbər və xilaskar "seçir"? Bu məsələ təhsil alanlara

türk etnik-mədəni sistemi çərçivəsində aydınlaşdırılmalıdır. Onlar bilməlidirlər ki, qurdların insan düşüncəsi ilə qəbul edilən müsbət cəhətləri hansılardır və onların hansı xüsusiyyətləri şüurlu insanın davranışına daha yaxındır.

Türk ən əski çağlardan fiziki gücə deyil, mənavi böyüklüyə tapınmışdı. Heç təsadüfi deyildir ki, Səlcuqilər dövründə güney Azərbaycanda yaradılan bir nimçədə yazılmışdı: "Türklə ucuz başla danışmaq olmaz [7]. Dünyanın cansız əşyalara tapındığı dövərdə türk yaradıcı olaraq Tanrını tanıdı. Yaradılışdan ruhu ruhuyla tən gələn bozqurdu məhz əlçatmaz ruhuna görə sevdi, əyilməzliyinə, mərdliyinə, özgür ruhuna görə özünə simvol olaraq seçdi. Türk güc axtarışında olsaydı aslanı, pələngi və s. simgə seçərdi. Bozqurdu simgə olaraq seçən türk bozqurdun özü kimi əyilməz yaşadı, özgürlük vurğunu oldu. Bu ruh türkün enerji qaynağı oldu [1].

Qədim türklərin düşüncəsinə görə, qurdlar heç də insanlara zərər verən yox, əksinə, dünyamızı əyriliklərdən təmizləmək kimi Tanrı missiyasını öz üzərinə götürmüş canlılardır. Tədqiqatçılar (M.Seyidov, M.Həkimov, N.Hacıheydərli, C.Bəydili, C.Bayramlı, O.Salayev, R.Qafarlı və b.) türklərin xarakterik xüsusiyyətlərinin bir çoxunun qurd psixologiyası üzərində qurulduğunu və hardasa onu xatırlatdığını göstərilər. Məsələn, aşağıda qeyd edilənlərə diqqət edək :

1. Qurd azadlıqsevən heyvandır. Həmişə azadlığa can atır. O, yeganə yırtıcı heyvandır ki, əhəlləşdirmək və zəncirləmək mümkün deyil. Pəncəsi tələyə düşəndə belə qurd onu dişləri ilə

didib-parçalayıb özünü xilas edir. Əgər bozqurd ona saldıran çox sayda yırtıcının qarşısında çıxılmaz vəziyyətdə qalarsa, əsir olmamaq üçün köksünü parçalayıb özünü öldürür. Bozqurdlar məğrur və heç nəyə baş əyməyən heyvanlardır. Onlar heç bir zaman ev heyvanları ola bilməzlər. İnsanla dost olurlar, amma it, ya da başqa heyvan kimi insana tabe olmaz, kölələşməzlər. Çünki bozqurd ev itləri kimi havayı yemək üçün sahibinə yaltaqlanmaq-dansa, hürr şəkildə aclıqdan ölməyi üstün tutur. Onlar məğlub ola bilərlər, amma əyilməzlər, öldürülərlər, diz çökməzlər, ovlanarlar, həbsə düşməzlər. Yuxarıda sadaladığımız xüsusiyyətlərin böyük əksəriyyətinə Azərbaycan və Anadolu türklərinin, habelə, türkmənlərin psixologiyasında rast gələ bilirik. Türklər hər zaman azad və sərbəst olmağa üstünlük veriblər. Türklər o dərəcədə qorxmaz olublar ki, İslamın 2-ci xəlifəsi Ömər onlar haqqında belə deyib: "Türkü yaraladınsa, hökmən onun işini bitir. Əks təqdirdə o əlinə düşən ilk imkanda geri qayıdacaq və sizə o zaman aman olmayacaq. Onlar geri çəkilməyi, uduzmağı qəbul etmirlər". Sonuncu dini insanlara təlqin edən Həzrəti-Məhəmməd isə ərəblərə xitabən bunları söyləyib: "Türklər sizə toxunanadək onlara toxunmayın" [8].

2. Qurd heç vaxt təkbaşına hərəkət etmir. Sürü onun üçün kollektiv özünü-müdafiə xarakteri daşıyır. Onun öz lideri var. Qurd qurdluğu ilə dərk edir ki, tək əldən səs çıxmaz. Türklər də hər zaman öz dövlətinə sadıq qalmağa, kollektivin rəyi ilə hesablaşmağa, dar gündə özünü kollektivin bir üzvü kimi görməyə üstün-

lük veriblər.

3. Qurd ailəsinə, evinə sadıqdır. Balalarının, xanımının yolunda canını qurban verməyə hazırdır. Dişisi ölən qurd ömrünün sonuna kimi başqa dişi ilə "evlənir". Dişisini başqa bir erkəklə görəndə qurd onu parça-parça edib, yalquzaq kimi yaşamağa belə razı olur.

4. Yaşadığı əraziyə, ailəsinə, öz növündən olan digər qurda təcavüz olarsa, qəzəbli qurdun qarşısını heç bir canlı ala bilməz.

5. Tanrıya sevgi qurdun qanındadır. Üzü hər zaman Tanrıya doğru olan qurd ağzını göyə tutub uladıqda belə gözlərini yumur, bir növ "daxilən saflaşır" və Tanrıya məxsus olduğunu göstərir. Təsadüfi deyil ki, göy qurdun adı keçən dastan və əfsanələrdə onun göylərdən endiyini və bəzən də Oğuz Xaqan dastanında olduğu kimi ağ işığın içindən çıxdığını görürük. Bütün hallarda göy qurd (Tanrı tərəfindən göndərilmiş) xilaskar, qurtarıcı obrazında təqdim olunur. Qurdun ulaması birliyə çağırış kimi mənalandırılır [9].

Sadaladığımız xüsusiyyətlərin böyük əksəriyyətinə türklərin psixologiyasında rast gələ bilirik. Türklər özləri də xasiyyət və davranışları ilə qurd arasında elementar oxşarlıqlar görürdülər. Hətta aypara taktikası (və ya Turan türk taktikası) adı verilən yarımçevrə ilə düşməni ortaya götürüb çevrəni qapamaq strategiyasının qurdlardan götürülərək ilk dəfə türklər tərəfindən tətbiq edildiyi ehtimal olunur.

Türk (Oğuz) – qurd münasibətlərinin arxaik semantikasının araşdırıcıları da türklərdə qurd obrazına məxsus mifoloji cizgiləri təsdiqləyirlər. "Kitabi Dədə

Qorqud"dakı qurdun Salur Qazan tərəfindən "ər" adlandırılması ("Qarla yağış yağanda ər kimi duran!") faktı Oğuzun funksiyasının qurdun funksiyasından fərqlənmədiyini göstərir. Hər iki obraz "ər" semantemində birləşir. Türklər də qurd kimi hər zaman qorxmaz, azad və sərbəst olmağa, öz dövlətinə, ailəsinə sadıq qalmağa, kollektivin rəyi ilə hesablaşmağa, dar gündə özünü kollektivin bir üzvü kimi görməyə üstünlük vermiş, "Tanrı Milləti" olduqlarını dəfələrlə sübut etmişlər.

Qurdların növləri çoxdur. Bəs nə üçün türklər ancaq bozqurdu simgə kimi qəbul edirlər? Çünki qədim türklərin psixologiyası ancaq bozqurdun "psixologiyası" ilə tən gəlirdi. Yuxarıda göstərilən nümunələr də bunun sübutu ola bilər.

"Bozqurd" və ya "göy saçaqlı qurd" adlanan heyvan yalnız müəyyən zamanda zühur edir və yalquzaqdır. Yəni o, digər heyvanlar kimi təbiətdə yaşamır, səmavidir. Ancaq ehtiyac olduqda, türklərin çətin zamanında üzə çıxır. Əski türk dastan, əfsanə və deyimlərində bozqurdla yanaşı göy qurd (gök kurt) və göy börü (gök börü) obrazına da rast gəlirik. Burada «göy» sözü rəng anlamında deyil, «göylərdən enmiş», «göy mənşəli», «qutsal», "qurd" sözü isə "qurtuluş" anlamındadır [10]. Təsadüfi deyil ki, göy qurdun adı keçən dastan və əfsanələrdə onun göylərdən endiyini və bəzən də göydən enən ağ işığın içindən çıxdığını görürük. Əksər hallarda göy qurd (Tanrı tərəfindən göndərilmiş) xilaskar, qurtarıcı obrazında təqdim olunur. Əski türk isə yalnız qutsal saydığı varlıqlara göy (gök) ismini verirdi. Bir sözlə,

əski türklərin bozqurdu simvol olaraq seçməsinin iki ana səbəbi aşağıdakılar olmuşdur:

1. Bozqurdun başqa heç bir canlıda olmayan üstün özəllikləri

2. Bozqurdun Göy mənşəli (gök kurt) – müqəddəs olması

Bu xüsusiyyətlərə görə, türklər azadlıqlarının timsalı olaraq bozqurdu özlərinə simvol seçiblər [1].

Yəqin çoxunuz qurd adam, yaxud ay bədirlənəndə bəzi insanların qurda dönməsi barədə əfsanələri eşitmiş və ya oxumusunuz. Dünya xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının mifoloji mətnlərində (məsələn: "Qurd Zalxa" və "Qurd adam") insanın qurda çevrilməsi barədə kifayət qədər material vardır. Vaxtı ilə tarixin atası sayılan Herodot da öz əsərlərində bu barədə söhbət açmışdır. Tarixdə 1520 – 1630-cu illərdə Avropada otuz mindən çox qurd adam hadisəsi qeydə alınmışdır. Son illərdə məlum olmuşdur ki, sovetlər dönəmində Moskva və Sank Peterburqdakı institutlarda gizli şəkildə insanın qurda çevrilməsi ilə bağlı araşdırmalar aparılmışdır.

Elm bu yaxınlara kimi insanın qurda çevrilməsi fonemini rədd edirdi. Lakin son vaxtlar Rusiya Milli Elmlər Akademiyası və Amerika Səhiyyə Assosiasiyası apardıqları ekspedisiyaların nəticələrinə əsaslanan dəqiq faktlar və dəlillərə istinad edərək bəyan etdilər ki, insanın qurda çevrilməsi fenomeni var. Rusiyanın şimalında məskunlaşmış, əsasən, türk əsilli xalqların şamanları, Şimali Amerika hinduları (əsasən türk əsilli), Yaxın Şərqdəki türk tayfalarının bəzi şəxslərinin yaman ruhlarla döyüşmək üçün qurda dönmələri elmi məqalələrdə təsdiq olunur

[11]. Məqalələrdə göstərilir ki, türk şamanlar arasında müxtəlif dua və ayinlərin köməyi ilə asanlıqla qurda çevrilə bilənlər (onlara "noyd" deyirlər) indi də vardır. Bu zaman onların insan olduqlarını ancaq gözlərindən və səslərindən tanımaq mümkün olur.

Qurda, o cümlədən digər canlılara çevrilmək insan orqanizminin imkanlarının gerçəkdən də, hədsiz olduğunun sübutudur. Mifoloji tədqiqatlar göstərir ki, fərqli coğrafiyalarda yaşayan insanlar ancaq qurda yox, digər canlılara da (məsələn: ayı, maral, bizon, sırtlan (leşlə bəslənən çirkin üzə sahib heyvan) və s.) çevrilə bilirmişlər. Qurda isə daha çox türk əsilli xalqların nümayəndələri dönlərmiş. Bizcə, türkün digər canlılara yox, ancaq qurda çevrilməsinin əsas səbəbi ortaq xarakterlərin olması, bozqurda olan ehtiramın təzahürüdür.

Tədqiqatlarda qeyd edilir ki, mifoloji mətnlərdə heyvanın əcdad, soybaşı kimi göstərilməsi, sadəcə, bu adı daşımış insanın keyfiyyətini əks etdirir, yəni soykökündə boz qurd kimi şücaətə, döyüşkənliyə, lider özəlliklərinə malik bir insanın durduğunu göstərməyə hədəflənir, onun bioloji əcdadı olmasına yox [12].

Beləliklə, əcdad, rəhbər – yol göstərən, xilaskar – qurtarıcı funksiyalarını yerinə yetirən qurd türklərin ədəbi-bədii təfəkkürdə azadlıq, işıq, mərdlik, yurdsevərlik, sadıqlıq, liderlik və ən başlıcası türkçülüynün simvolu kimi anılır və qəbul edilir. Ona görə də tədris prosesində müxtəlif əski türk dastan, əfsanə, atalar sözü və məsəllərdə, həmçinin yazılı ədəbiyyat nümunələrində (xüsusən poeziya

nümunələrində) "qurdla" bağlı söz, ifadə və cümlələrdəki "qurdun" mənası bu kontekstdə başa salınmalıdır. Qeyd edilən kontekstdə yanaşma buradakı mifoloji elementlərin milli bədii estetik fikir yatırma çevrildiyini, boz qurd obrazının müxtəlif funksiyalarını və boz qurd anlamının nəyi ehtiva etdiyini aşkarlamağa geniş imkan yaradır.

Əgər həmin imkanlardan istifadə edilərsə, bu əsərlər xalqımızın dünəni, bu günü və sabahının salnaməsi kimi daha maraqlı və oxunaqlı olar, yetişməkdə olan nəslin istiqlal təfəkkürünün, milli-mənlik şüurunun formalaşması və təkamülünə sözün həqiqi mənasında güclü təsir vasitəsinə çevrilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Namiq Hacıheydarlı: "Türklərin simvolu". <http://www.baymedia.az/news.php?id=43969>.
2. Cəlal Bəydilli (Məmmədov). Türk mifoloji obrazlar sistemi: struktur və funksiya (monoqrafiya). – Bakı, Mütərcim, 2007.
3. V.E.Sokolov. Redkie i işcezaöhie jivotnie. Mlekopitaöhie. Moskva, "Vıssəe şkola" 1986. <http://www.gaip.biz/index.php/trkd/320-bozqurd-nedir>.
5. "Kitabi – Dədə Qorqud Ensiklopediyası" (II cild). Bakı, Yeni nəşrlər evi, 2000.
6. Dr. Tahsin Ünal: "Türklüğün Sembolu Bozkurt", Millî Ülkü yayını, 6-cı nəşr, Konya-1976.
7. İ.Verdiyev: "Dədə Qorqud" – xalq ensiklopediyası". "İncəsənət" qəzeti, 15 iyul – 15 avqust 1998-ci il.
8. <https://www.gunaz.tv/az/xeberler/arxiv/turkun-azadliq-remzi-sayilan-qurd-toteminin-haqqinda-bezi-bilgiler-51162>.
9. <http://kayzen.az/blog/Yucin/3349/qurd.html>.
10. A.Hüseynov: "Qədim türklərin totemləri", "Azərbaycan"-2009.
11. <https://news.milli.az/society/33988.html>
12. İ.Verdiyev: "Azadlığın və cəsarətin simvolu". "P.S. Elm, təhsil və həyat" qəzeti, 30 mart 2012-ci il.